

Projekt POKL04.01.01-00-029/09 „Dostosowanie modelu kształcenia studentów filologii polskiej do wyzwań współczesnego rynku pracy (ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju kompetencji informatycznych oraz informacyjno-medialnych)”

Wojciech Ryszard Rzepka, Bogdan Walczak

Stratyfikacja prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie (uwagi po lekturze Słownika prasłowiańskiego)

(w: *Z polskich studiów slawistycznych, seria VIII*, Warszawa 1992, s. 217–223)

Pierwszą — i jak dotąd jedyną — próbę syntetycznego przedstawienia prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w języku polskim zawdzięczamy przedwojennym badaniom Tadeusza Lehra-Splawińskiego¹. Ówczesny stan prac w zakresie leksykografii, zwłaszcza historycznej i gwarowej, zmusił autora do ograniczenia się do konfrontacji prasłowiańskiego zasobu wyrazowego (ustalonego na podstawie istniejących słowników etymologicznych F. Miklošiča i E. Bernekera²) z zasobem leksykalnym współczesnej polszczyzny kulturalnej, reprezentowanym przez idiolektały zasób wyrazowy autora. Innymi słowy, Lehr-Splawiński zestawiał listę wyrazów prasłowiańskich żywych w polskim języku ogólnym pierwszej połowy XX wieku. Jak wiadomo, okazało się, że wyrazów takich jest ponad 1700.

Powojenny, intensywny rozwój badań nad polskim słownictwem współczesnym, historycznym i gwarowym (w tym zwłaszcza imponujący rozwój różnych dziedzin leksykografii polskiej), a przede wszystkim pojawienie się epokowego dzieła, jakim jest *Słownik prasłowiański*³, umożliwia dziś nowe, pełniejsze spojrzenie na kwestię prasło-

¹ T. Lehr-Splawiński, *Język polski jako zwierciadło kultury narodu*, Poznań 1935 i przedruk [w:] T. Lehr-Splawiński, *Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego*, Lwów 1938, s. 5–45; tenże, *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. II, Kraków 1938, s. 469–484 i przedruk [w:] T. Lehr-Splawiński, *Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian*, Warszawa 1954, s. 138–148. Por. też: T. Z. Orłoś, *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie czeskim*, SFPSI 3 (1958), s. 267–283 oraz S. Radewa, *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie bułgarskim*, SFPSI 4 (1963), s. 171–199.

² F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886; E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch. A — mors*, Heidelberg 1908–1913.

³ *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławińskiego, t. I–VI, Wrocław 1974–1991.

wniańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie. *Słownik prasłowiański* wyzyskuje całe dostępne dziś nauce słownictwo wszystkich języków słowiańskich — zarówno słownictwo języków literackich (współczesne i dawne), jak i gwar. Pozwala to na wyodrębnienie różnych warstw prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie.

Słownik prasłowiański doprowadzony jest obecnie do litery *ě* włącznie. Na opublikowanie pozostałej części trzeba będzie czekać jeszcze dość długo. Część opublikowana — sześć tomów — stanowi już jednak reprezentatywną próbę i dlatego na jej podstawie można się już pokusić o wstępny obraz stratyfikacji słownictwa prasłowiańskiego w języku polskim. Nakreślenie takiego obrazu jest celem niniejszych uwag.

Ekscerpcja *Słownika prasłowiańskiego* ujawnia pięć warstw prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie. Są to: 1) wyrazy prasłowiańskie zachowane do dziś w polskim języku ogólnym (ogromna ich większość znana jest również polskim gwarom), 2) wyrazy prasłowiańskie zaświadczone w dziejach języka polskiego, które jednak do dziś w języku ogólnym nie przetrwały (natomiast większość z nich przetrwała w gwarach), 3) wyrazy prasłowiańskie zachowane wyłącznie w gwarach (a więc takie, które w dziejach języka ogólnego nie pozostawiły uchwytnego śladu), 4) wyrazy prasłowiańskie zachowane jedynie w nazwach własnych, osobowych i geograficznych (miejscowych, terenowych i wodnych) i 5) wyrazy prasłowiańskie wprost w polszczyźnie nie zaświadczone, których istnienie daje się jednak wykazać obecnością utworzonych od nich derywatów. Łącznie wszystkich wyrazów prasłowiańskich odziedziczonych przez język polski i tak czy inaczej, wprost lub pośrednio w nim zaświadczonych jest w pierwszych sześciu tomach *Słownika prasłowiańskiego* 2379⁴.

Przedstawimy teraz z konieczności bardzo zwięzłą charakterystykę poszczególnych warstw.

Pierwsza warstwa, wyrazy prasłowiańskie zachowane do dziś w polskim języku ogólnym, jest w pełni porównywalna z materiałem przytoczonym we wspomnianym artykule Lehra-Splawińskiego. Należą tu między innymi takie wyrazy, jak⁵ *a, aby, acz, ale, ani, aż, ba!, baba, baczyć, badać, badył, bajka, bałwan, baran, baśń, bał, beczeć, biały, bicz, bić, biec, bieda, biesiada, bitwa, blady, blask, bliski, bluszcz, błądzić, błąkać się, błogi, błona, błoto, bo, bocian, bodziec, bogaty, bok, boleć, bosy, bób, bóg, bój, ból, bór, brat, brew, broda, bronić, bród, brud, brzeg, brzemię, brzoza, brzuch, brzydki, brzytwa, budzić, buk, burczeć, burza, by, być, bydło, byk, bystry, bywać, całować, cały,*

⁴ Za *Słownikiem prasłowiańskim* za odrębne wyrazy uważamy poskie kontynuanty prasłowiańskich wariantów słotwórczych (np. psł. *babins* : *babys* — pol. *babina* : *babci*), czasowników niezwrrotnych i zwrotnych, dokonanych i niedokonanych, jednokrotnych i wielokrotnych, rzeczowników neutralnych i zdrobniałych. W *Słowniku prasłowiańskim* są one grupowane przeważnie w jednym artykule hasłowym.

⁵ Materiał przytaczamy w sposób zapewniający maksymalną oszczędność miejsca. Za wzorem Lehra rezygnujemy w zasadzie z podawania postaci prasłowiańskiej wyrazów literackich, podajemy ją tam, gdzie jej rekonstrukcja może dla czytelnika nie być oczywista (przy niektórych wyrazach gwarowych, przy wyrazach rekonstruowanych na podstawie nazw własnych i derywatów). Znaczenie podajemy tylko w wypadkach koniecznych: przy wyrazach gwarowych, niektórych staropolskich i formach wprost w polszczyźnie nie zaświadczonych. Dla oszczędności miejsca rezygnujemy również z lokalizowania przykładów w *Słowniku prasłowiańskim*: czytelnikowi specjalistcie odnalezienie ich w *Słowniku prasłowiańskim* nie będzie trudne.

cedzić, cena, cep, cewka, cudo, cuchnąć, czad, czajka, czapla, czarny, czart, czas, czasza, czekać, czerstwy, czerw, cesać, cześć, częsty, część, człon, człowiek, czołgać się, czoło, czop, czosnek, czuć, czujny, czwarty, czworo, czy, czyj, czynić, ćwierć, dać, daleki, dań, dar, darmo, dawać, dawny, dąb, dąbrowa, dąć, dąsać się, dbać, dech, deptać, dla, dłoń, dłubać, dług, długi, dluto, dno, do, doba, dobry, dobrze, dobytek, dochód, dogodny, dojrzały, dokąd, dola, dolina, dom, dopłata, dostać, dostojny, dość, dotknąć, dowolny, dożynki, dół, drabina, drapać, drzewo, drgać, droga, drogi, drugi, drwa, drzazga, drzeć, duch, dudek, duma, dusza, dwa, dwór, dybać, dym, dziać się, dziad, działać, dziecko, dziedzic, dzielić, dzieło, dzień, dziesięć, dziewczyna, dziewięć, dzieża, dzieciół, dziki, dziwny, dźwignąć, ja, jabłko, jad, jagnię, jagoda, jarzębina, jarzmo, jaskinia, jaskrawy, jasny, jastrząb, jawny, jawor, jaz, jątrzyć, jednak, jelen, jelito, jemiola, jesień, jesiotr, jeszcze, jeść, jezioro, jeź, jeżyna, jęczeć, jęzda, język, jodła, trzoda, trzon, trzos itd.

Jest to grupa zdecydowanie najliczniejsza: na 2379 wyrazów prasłowiańskich odziedziczonych przez język polski (oczywiście: w uwzględnionej próbie, por. wyżej) 1194, a więc niemal dokładnie połowa, to wyrazy do dziś zachowane w polszczyźnie ogólnej. Oczywiście grupa ta nieustannie się zmniejsza: tutaj zaliczyliśmy do niej jeszcze wyrazy opatrzone w *Słowniku prasłowiańskim* (za wyzyskanymi w nim słownikami, głównie *Słownikiem języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego⁶) kwalifikatorem „przestarzałe”; być może niektóre z nich trzeba by już było uznać za „dawne”. Mimo to należy stwierdzić dużą trwałość i odporność na działanie czasu prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie, skoro po upływie jedenastu — dwunastu wieków (jeśli się przyjmie, że dzieje polszczyzny jako odrębnego języka słowiańskiego zaczynają się w IX–X wieku) w języku ogólnym zachowała się jeszcze połowa słownictwa odziedziczonego z prajęzyka. Jak już wspomnieliśmy, niemal wszystkie te wyrazy zachowały się również w gwarach, co dodatkowo świadczy o ich trwałości i powszechności. I drugi wniosek: jeśli się uwzględni, że liczba 1194 do dziś zachowanych w języku ogólnym wyrazów prasłowiańskich odnosi się tylko do próby z obrębu liter *a, b, c, ě, d, ę, ɛ* i *ě*, trzeba stwierdzić, iż w dzisiejszej polszczyźnie jest wyrazów prasłowiańskich bez porównania więcej, niż to przyjmował Lehr-Splawiński (ponad 1700).

Drugą co do liczebności grupę stanowią wyrazy prasłowiańskie, które w ciągu wieków wyszły z użycia w polskim języku ogólnym. Należą tu między innymi: *abo, ac (ati)* ‘aby’, *asi (asi)* ‘ale’, *barczeń* ‘ryczeć’, *barzy*, *bieżec*, *bierać*, *blaski* ‘białawy, siwy’, *bliz* ‘obok, około, prawie’, *bluda* ‘miska’, *blwać*, *blógo* ‘dobro, szczęście’, *blóżyć* ‘chwalić’, *bogaciec*, *bolny* ‘boliący, bolesny’, *borowica* ‘wrzos; bagno; paproć’, *bożyc*, *braciec* ‘brat’, *bracieniec* ‘bratanek’, *brzazgać się* ‘świtać’, *brzezie*, *brzyca* ‘odmiana prosa’, *bujak* ‘buhaj’, *bukowie*, *bydlić*, *byl* ‘lodyga’, *čędo (čędo)* ‘dziecko’, *czacz*, *czeladzin* ‘sługa’, *czychać* ‘kichać’, *czysło*, *czystota*, *czyść* ‘czytać’, *da* ‘niech, oby’, *dajać*, *dałic się*, *dannica* ‘jakaś miara miodu’, *darznąć* ‘odważyć się’, *dawica* ‘choroba gardła’, *debrz* ‘parów’, *dębie*, *dębny*, *dobrota*, *dobytczę* ‘bydlę’, *dogarać się* ‘dopalać się’, *dojać* ‘dojechać’, *dokuczny*, *dolik* ‘dowód’, *dołać* ‘podołać, sprostać’, *doma* ‘w domu’, *domacy* ‘domowy’, *dosiąc*, *dożdać* ‘doczekać się’, *dracz* ‘łupieżca’, *drapieź* ‘rabunek’, *dręchły* ‘struchlały’, *drugdzie* ‘gdzie indziej’, *družny* ‘mężny’, *dunąć*, *duszny* ‘duchowy’, *dwajcy* ‘dwa razy’, *dymię* ‘pachwina’, *działek* ‘podział’, *dzie* ‘ponoć, mianowicie’, *dziecki* ‘dziecięcy’, *dzie-*

⁶ Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

dzieć ‘dziedziczyć’, *dziedziny* ‘dziadowy’, *dziela* ‘dla, ze względu na’, *dzienica* ‘barć’, *dzierca*, *dzierz*, *dziwienosto* ‘dziewięćdziesiąt’, *dziwstwo* ‘dziewictwo’, *dzięzna* ‘dziaśło’, *dziwy* ‘dziki’, *dźwięka* ‘pokarm przeżuwany przez bydło’, *jabrząd* ‘topola’, *jajce*, *jaskry* ‘jasny’, *jaszcz* ‘naczynie drewniane, głównie na mleko’, *jazd* ‘jazgarz’, *je(d)nać* ‘raz; od początku’, *jedza* ‘jadło’, *jedziwo* ‘jadło, potrawy’, *języcki*, *języczny*, *trzewic* ‘trzewik’ itd.

W uwzględnionej próbie na tę warstwę składają się 543 wyrazy. Jest to oczywiście warstwa stale rosnąca pod względem ilościowym, gdyż wyrazy prasłowiańskie wychodzą z użycia od najdawniejszych czasów. Rzecz jasna, nie znamy i nigdy nie poznamy tych, które wygasły w epoce przedpiśmiennej (o ile nie zachowały się w gwarach). Nie sposób też oszacować ich liczby. Natomiast najstarsze piśmiennictwo, mimo swej ograniczoności, szczupłości i fragmentaryczności, pozwala już w pewnym przynajmniej zakresie śledzić proces wygasania wyrazów prasłowiańskich. Tak na przykład *dannica* została pierwszy i ostatni raz zaświadczona w XIII wieku. *Asi* nie przeżyło *Kazań świętokrzyskich*, *bożyc* i *dziela* nie przetrwały *Bogurodzicy*. *Dziecki* (też *dziecki*) ‘dziecięcy’ wygasło w XIV wieku (odrębnym leksemem jest staropolskie *dziecki*, używane na Litwie i na Kresach wschodnich w znaczeniu ‘urzędnik książęcy; woźny sądowy’ — pożyczka ze staroruskiego). Spośród wymienionych wyżej przykładów nie przekroczyły granic XV wieku wyrazy *ać*, *barczeń*, *bliz*, *blōgo*, *bogaciec*, *borowica*, *braciec*, *bracieniec*, *brzazgać się*, *brzezie*, *brzyca*, *bukowie*, *czeladzin*, *czystota*, *da*, *dajać*, *dojać*, *dolik*, *domowny*, *dręchły*, *druży*, *działek*, *dzie*, *dziedzić*, *dzienica*, *dzierca*, *dziwienosto*, *dziwstwo*, *trzewic*. Większość wyrazów tej warstwy wyszła z użycia później — w XVI, XVII, XVIII i XIX wieku; ostatnie prawdopodobnie w XX stuleciu (niektóre spośród opatrzonych w *Słowniku* pod red. W. Doroszewskiego kwalifikatorem „przestarzałe”, por. wyżej). Nie wszystkie, wygasając w języku ogólnym, przeszły ze strefy żywej mowy do strefy „archiwum leksykalnego” (jakim są dawne teksty): mniej więcej 60% zachowało się w gwarach.

Niewiele mniej liczna jest warstwa wyrazów prasłowiańskich zachowanych wyłącznie w gwarach (473 leksemy). Nigdy nie zostały one zaświadczone w dziejach języka ogólnego, choć oczywiście jest możliwe, że w najdawniejszej epoce przynajmniej niektóre z nich miały zasięg ogólnopolski. Jeszcze dziś znaczna ich część używana jest na większym obszarze, w dwu, trzech i większej liczbie gwar. Należą tu między innymi: *bałamącić* (*balamąčiti*) ‘bałamucić’; *barzyna* (*barina*) ‘bagnó, moczár’; *bróny* (*bronā*) ‘brązowy’; *brykać* (*brykati*) ‘burczeń’; *bryzgiel* (*bryzgsłb*) ‘pryszcz’; *bukać się* (*bukati se*) ‘przejawiać popęd płciowy, o owcy’; *ceřin* (*dsķterinā*) ‘należący do córki’; *cupkać* (*cupskati*) ‘tupać’; *cyckać* (*cicckati*) ‘ssać’; *czyrykać* (*čirikati*) ‘ćwierkać’; *długoczki* (*dł’gočkš*); *dojenka* (*dojenska*) ‘skopek’; *drzęzgać* (*dręzgati*) ‘łamać’; *drzysta* (*drista*) ‘rzadki gnój’; *duchać* (*duchati*) ‘dać’; *duča*, *duca* (*duča*) ‘dziupła, przerębla’; *duček* (*dučati*) ‘plakać nieustannie’; *dyra* (*dyra*) ‘dziura’; *dźwiękować* (*dvękovati*) ‘przeżuwać (o krowie, owcy)’; *imiola* (*j̄mela*) ‘jemiola’; *jadro* (*ědro*) ‘sieć’; *jazew* (*ěžva*) ‘borsuk’; *jaźwa* (*ěžva*) ‘jama’; *jedynica* (*edinica*) ‘jedynaczka’; *jeście* (*ěstije*) ‘strawa’ itd.

Gdy chodzi o wyrazy prasłowiańskie zachowane tylko na jednym obszarze gwarowym, bezwzględnie najwięcej jest ich na obszarze kaszubsko-słowińskim. Najliczniejsze są w słownictwie kaszubskim: *badac* (*badati*) ‘bóść’; *blobotac* (*bolbotati*) ‘bełkotać’; *bodél* (*bodyl’v*) ‘kolec’; *buoski* (*boskš*) ‘bosy’; *buębeęc* (*buębęceti*) ‘paczyć się’; *bratim* (*bratimš*) ‘przyrodni brat’; *březni* (*berzēnš*) ‘brzozowy’; *bzec* (*bžęti*) ‘żądlic’; *cerkúšče*

(*čŕkvišče*) ‘cmentarz niekatolicki’; *ces* (*čersə*) ‘przez’; *čaga* (*čad’a*) ‘czad’; *čarńica* (*čarŕnica*) ‘czarownica’; *čärměšě* (*čŕmyslo*) ‘nosidła’; *čascęc* (*čęstiti*) ‘uczęszczać’; *čerzlac* (*čechl’ati*) ‘skrobać, czyścić’; *čipka* (*čipška*) ‘kura’; *čirka* (*čirška*) ‘młoda mewa’; *dávnota* (*davnŕnota*) ‘dawność’; *dęrgotac* (*dragotati*) ‘drzeć’; *dłużava* (*dł’žava*) ‘długość’; *drogi* (*drogę*) ‘cierpki’; *zęc* (*dęty*) ‘dzięcioł’; *zeganĭ* (*dęłęns*) ‘dziecięcy’; *zęba* (*diba*) ‘pypeć’; *jaskŕęc sę* (*ęskriti*) ‘skrzyć się’; *jęzębaba* (*ędzibaba*) ‘jedza’ itd., mniej liczne w słowińskim: *blesknęc* (*blęskŕoti*) ‘błysnąć’; *bwŕzdatĭ* (*borzdatę*) ‘poo-rany bruzdami’; *bŕękuotac* (*brękotati*) ‘szczękać’; *b’elc* (*bęłęc*) ‘białowłosy’; *čęrnĭk* (*čŕńikę*) ‘czarny koń’; *dara* (*dara*) ‘dar’; *droguota* (*dorgota*) ‘drożyzna’; *dŕemajęca* (*dŕemavĭca*) ‘senność’; *zęratĭ* (*dęratę*) ‘dziurawy’; *dŕonati* (*dernatę*) ‘ciernisty’; *zęgno* (*degno*) ‘mleczko ryby’ itd., liczne we wspólnej leksyce kaszubsko-słowińskiej: *bleęc* (*blečati*) ‘beczeć’; *blęskac* (*blęskati*) ‘byskać’; *blęzno* (*bolzŕno*) ‘nasada sań’; *brzęc* (*bręcę*) ‘owoc’; *b’ęłowatĭ* (*bęłowatę*), *b’elin* (*bęlinę*) ‘jasny blondyn’; *dęc* (*dat’a*) ‘dat-tek’; *dobę* (*dobytę*) ‘zysk’; *domocnĭ* (*domat’ęns*) ‘domowy’; *domuoc* (*domokti*) ‘pokonać’; *zęrnĭšęc* (*dŕęnišęc*) ‘murawa’; *jęc* (*ęda*) ‘posilek’ itd. Te bardzo liczne relikty leksykalne z obszaru kaszubsko-słowińskiego świadczą niezbicie o archaiczności tych gwar. Na ich obfitę reprezentację w *Słowniku prasłowiańskim* może mieć również pewien wpływ fakt, że spośród wszystkich polskich gwar są one (także pod względem leksykalnym) najszczęgłowiej zbadane.

Sporo wyrazów prasłowiańskich zachowało się (wyłącznie) także na innych obszarach gwarowych (lub w ich części) — na Śląsku: *bartę* (*bŕęlo*) ‘niechlujne łóżko’; *blęc* (*blęsti*) ‘bredzić, mylić się’; *brzyn* (*brĭns*) ‘modrzew’; *čęty* (*čęłę*) ‘bezrogi’; *čęrvęnyĭ* (*čŕvęnyĭ*) ‘czerwiec’; *dalny* (*dal’ęns*) ‘daleki’; *dłęzka* (*dolžęka*) ‘podłoga’; *dziaty* (*dęty*) ‘dziany’; *dziwi* (*divęję*) ‘dziki’; *jęszczę* (*ašęc’ę*) ‘smok’ itd.; w Małopolsce: *bięc* (*bęlastę*); *buić się* (*bujiti*) ‘rozrastać się’; *cęrchla* (*čŕčhla*) ‘polana’; *dojęk* (*dojękę*) ‘sutek’; *dęlski* (*dolęskę*) ‘pochodzący z dolin’; *drzewięciec* (*dervęnyęc*) ‘gaik’ itd. (w tym np. na Podhalu: *bęrdlic* (*bŕęliti*) ‘śmiecić’, *bęłęc* (*blęčati*) ‘buzować’, *ciemięrzyć* (*čęmeriti*) ‘przeziębic’, *jęc* (*ęz*) ‘jaz’; na Spiszu *bręnić* (*borniti*) ‘bronować’ itp.); w Wielkopolsce: *bębać* (*bębati*) ‘uderzać’, *bęrak* (*brękę*) ‘chrabęszcz’, *bręźni* (*borzđęns*) ‘o koniu, idący w zaprzęgu z prawej strony’, *dęc* (*dada*) ‘dziadek’, *dężyki* (*dł’žikę*) ‘długi’ itd.; na Mazowszu: *bęgan* (*bęgnę*) ‘bagnę, nazwa rośliny’; *dęlic się* (*dęliti*) ‘zdarzyć się’, *dęrdzjan* (*dęrdz’anę*) ‘dęrdz’; *psęc* (*blęšęcati*) ‘byszczeć’ itd.; w gwarze chełmińsko-dobrzyńskiej: *dęs* (*dęsę*) ‘dym’, *dęień* (*dęny*) ‘barć’ itd. Przypomnijmy jeszcze, że oprócz 473 wyrazów prasłowiańskich zachowanych wyłącznie w gwarach funkcjonują w nich prawie wszystkie znane współczesnej polszczyźnie ogólnej i około 60% zasobu wyrazów prasłowiańskich wygasłych w polszczyźnie w ubiegłych wiekach. Tak więc gwary jako całość przechowały w sumie najwięcej z prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego (ponad trzy czwarte leksemów odziedziczonych z prasłowiańszczyzny przez język polski, zarejestrowanych w dotychczas wydanych tomach *Słownika prasłowiańskiego*).

Dwie ostatnie warstwy są już znacznie mniej liczne. Wyrazów prasłowiańskich przechowanych w polskich nazwach własnych jest w uwzględnionej próbie 86. Najlepiej, gdyż w całości, w pełnej formie, przechowały się one w starych prymarnych nazwach odapelatywnych — takich jak, wśród nazw geograficznych (miejscowych, terenowych i wodnych) *Bara* (*bara* ‘moczar’), *Bardę* (*bŕędo* ‘wzgęrze’), *Blizne* (*bliznę* ‘bliski’), *Borowie* (*borovęje* ‘las sosnowy’), *Borowna*, *Borównę* (*borovnę* ‘leśny; so-

snowy'), *Borze* (*borŭje* 'las sosnowy'), *Brenna*, *Brenno* (*brŕnŕnŕ* 'gliniany'), *Brzeście* (*berstŭje* 'las brzostowy'), *Brzoze* (*berzŕ* 'brzozowy'), *Bug* (*bugŕ* 'zakole rzeki'), *Czartoryja* (*čŕtorŭja* 'miejsce poryte przez czarty'), *Czyrmna*, *Czermna* (*čŕmŕnŕ* 'czerwony'), *Debrsko* (*dŕbrŕskŕ* 'dolinny'), *Debrzno* (*dŕbrŕnŕ* 'nisko położony'), *Debrzyca* (*dŕbrica* 'parów'), *Dębe* (*dŕbŕ* 'dębowy'), *Dębowica* (*dŕbovica* 'dąbrowa'), *Dłubnia* (*dł'bn'a* 'koryto'), *Długopole* (*dł'gopol'e*), *Dobropole* (*dobropol'e*), *Drzonek* (*dernŕkŕ* 'owoc dereńnia'), *Jask* (*ŕskŕ* 'dół'), *Jaźwiny* (*ŕzvina* 'nora') itd., a wśród nazw osobowych *Barzan* (*brŕzanŕ* 'szybki'), *Belz*, *Belza* (*bl'zŕ* 'coś białego, błyszczącego'), *Białoń* (*bŕlonŕ* 'wyróżniający się białością'), *Bielawa* (*bŕlavŕ* 'białawy'), *Biezdziad* (*bezdŕdŕ* 'nie mający dziada'), *Bliz* (*blizŕ* 'bliski'), *Blizina* (*blizina* 'coś bliskiego'), *Błogota* (*bolgota* 'błogość'), *Braciej* (*bratŕjŕ* 'brat'), *Budny* (*budnŕ* 'czujny, czuwający'), *Czczot* (*čŕčŕtŕ* 'zczotka, ptak'), *Czepiel* (*čepelŕ* 'ostrze noża'), *Czyrma* (*čŕmŕ* 'czerwony'), *Czyrmak*, *Czermak* (*čŕmakŕ* 'coś czerwonego'), *Dobrak* (*dobrakŕ* 'pocziwy'), *Dobrynia* (*dobryn'i* 'dobroć'), *Dobrzej* (*dobrŕjŕ* 'coś dobrego'), *Doja* (*doja* 'udój'), *Dołęga* (*dolŕgŕ* 'człowiek zaradny'), *Drzeński* (*dernŕskŕ* 'dereniowy'), *Dziadosz* (*dŕdoŕŕ* 'dziadek'), *Dziadowiec* (*dŕdovŕcŕ* 'potomek dziadka'), *Dziadusza* (*dŕduŕa* 'dziadek'), *Dziewczur* (*devŕčurŕ* 'kobięciarz') itd.

Część prasłowiańskich wyrazów tej grupy przechowała się tylko w kompozycjach lub derywatach proprialnych, np. przymiotnik *bol'bjŕ* 'większy, lepszy' — w imionach *Bolesław*, *Bolebor*, *Bolemysł*; czasownik *boriti* (*sę*) — w imionach *Borzysław*, *Borzywój*; rzeczownik *borŕ* 'walka' — w imionach *Racibor*, *Sławobor*, *Wojbor*, *Żelibor*; rzeczownik *brŕna* lub *brŕnŭje* 'błoto, glina' — w nazwie miejscowej *Zabrnie* itp. Stanowią one kategorię przejściową między tą a następną, ostatnią już warstwą prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie.

Składają się na nią wyrazy prasłowiańskie, których obecności w polszczyźnie (kiedykolwiek) dowodzą tylko zaświadczone derywaty apelatywne. Tak na przykład istnienia leksemu *bagati* 'pragnąć, łaknąć' dowodzi gwarowe *zabagać się* 'zachciewać się'; obecności wyrazu *bratel'ŕ* 'brat' — kaszubskie *bracelstvo* 'braterstwo, przyjaźń', obecności przymiotnika *bridŕ* 'ostrzy, cierpki' — *brzydota*. Podobna relacja zachodzi między *bujarŕ* 'gwałtowny' a gwarowym *bujar* 'byk', *bŕčelinaŕ* 'pszczeleli' a kaszubskim *pŕčelińc* 'truteń', *čŕpŕti* 'drewniec' a gwarowym *ocŕpieć* 'ociężyć', *dŕtelŕnŕ* 'koniczynowy' a dawnym *dzięcielnica* 'macierzanka', *dłŕba* 'dług' a staropolskim *dłuŕebnik*, *dł'gunŕ* 'coś długiego' a śląskim *długunka* 'kłonica', *dŕbra* 'dąb, las dębowy' a gwarowym *dąbrza* 'dębina', *dŕŕsty* 'żwir' a staropolskim *dziarstwo* 'żwir', *dŕkti* 'córka' a książkowym i potocznym *córa*, *dŕnŕ* 'zagłębiony, wklęśły' a gwarowym *denka* 'deska na spodzie wozu', *ŕtnŕ* 'dostępny, osiągalny; jasny, zrozumiały' a *oboŕjŕny*, *ŕŕŕva* 'jedzenie, pokarm' a gwarowym *jastewny* 'żarłoczny' itd.

Jak widać, wśród derywatów dowodzących istnienia w polszczyźnie realnie nie zaświadczonych wyrazów prasłowiańskich są współczesne wyrazy ogólnopolskie, dawne i gwarowe. O statusie w tym względzie ich podstaw słotwórczych nic nam, rzecz jasna, nie wiadomo (poza tym, że nie są to wyrazy powszechnie dziś używane). Takich zaświadczonych tylko przez derywaty wyrazów prasłowiańskich jest w uwzględnionej próbie 83.

Na koniec trzeba jeszcze przypomnieć, że oprócz odziedziczonych mamy też w polszczyźnie wyrazy prasłowiańskie zapożyczone z innych języków słowiańskich. W pierwszych sześciu tomach *Słownika* jest ich 61. Pochodzą ze wszystkich języków na-

szych słowiańskich sąsiadów — czeskiego: staropolskie *blen* (*belnъ*) 'lulek (roślina)', *brzezień* (*berzъnъ*) 'marzec', *dziennica* (*dъnъnica*) 'jutrzienka' itd.; słowackiego: podkarpackie *bahro* (*bagro*) 'dzwono koła', podhalańskie *duć* (*duti*) 'wiać, dać'; z czeskiego i/lub słowackiego: gwarowe (na pograniczu czeskim i słowackim) *braw* (*borvъ*) 'kastrowany wieprz', gwarowe (tamże) *brawec* (*borvъcъ*) 'ts.', staropolskie i gwarowe (tamże) *cesta* (*cěsta*) 'ścieżka' itd. i w największej liczbie z ruskiego (ukraińskiego i białoruskiego): *bereka* (*berka*) 'brzekinia', staropolskie *boroczno* (*borъčno*) 'obrok', *braha* (*braga*) 'wywar powstały przy pędzeniu napojów alkoholowych', *buszować* (*buševati*), *carz*, później *car* (*csarъ*), staropolskie i gwarowe *czeret*, *oczert* (*čerta* : *očertъ*) 'trzcina', staropolskie *doleszny* (*dolěšъnъ*) 'dolny', *drań* (*dranъ*), staropolskie *dziedziniec* (*dětinъcъ*) 'twierdza wewnętrzna', później *dziedziniec* itd. Takie wyrazy, choć nie można ich określić mianem bezpośredniego prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w języku polskim, wzbogacają zasób wyrazów prasłowiańskich w polszczyźnie. Nie odnosi się to natomiast do wypadków, gdy pożyczka wyparła postać odziedziczoną, jak *bies* (*běsz*) z ruskiego (istnienia postaci odziedziczonej dowodzi nazwa miejscowa *Biasowice*) czy *dereń* (*dernъ*) z ruskiego (odziedziczona postać *drzon* ma zaświadczenie w XV wieku) lub gdy z nią współistnieje, jak gwarowe *bodnia* (*bъdnъ'a*) 'beczka' obok odziedziczonego *bednia*.

Przeprowadzona tu z konieczności bardzo skrótowo charakterystyka świadczy o głębokim uwarstwieniu i różnorodnych formach obecności prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w języku polskim. Obecnie jest ono skumulowane głównie w gwarach (ponad 3/4 zasobu) oraz języku ogólnym (około połowy zasobu). Postępujący szybko zanik gwar (jak również atrofia przestarzałych elementów leksykalnych w języku ogólnym) sprawi, iż spora część leksyki o prasłowiańskim rodowodzie przesunie się do warstwy słownictwa archaicznego (historycznego). Nie oznacza to jednak, iż radykalnie ograniczone zostanie jej znaczenie w języku ogólnym. Wynika ono z usytuowania zdecydowanej większości słownictwa prasłowiańskiego w warstwie leksyki fundamentalnej (w podstawowym zasobie słów). Wymaga to już jednak odrębnej analizy.